

Jože Smej

DVE PISMI IZ LETA 1779 ZA OSVETLITEV VPRAŠANJA ŠOLNIKOV IN ŠOLSTVA V PREKMURJU

Na Madžarskem je že leta 1560 izšel odlok, po katerem naj bi bil pri vsaki župnijski cerkvi nameščen učitelj, laik, torej svetna oseba. Njegova dolžnost je bila poučevati otroke: učiti jih osnovnih verskih resnic, spolnjevanja stanovskih dolžnosti, spoštovanja fevdalne ureditve in naučiti jih branja, pisanja in petja. Pouk je potekal v domačem jeziku, ki so ga govorili v župniji.¹

Potemtakem je bil po pričevanju kanoničnih vizitacij v Prekmurju v 17. stoletju že reden šolski pouk. Naziv za učitelja (v virih zapisan z veliko začetnico) je bil Ludi Rector ali Ludi Magister ali Magister Ludi. Ta ni bil namreč samo šolnik, ampak tudi organist, "cantor" in "campanator" (kantor in zvonilec). Pri prekmurskih protestantih (evangeličanih in kalvincih) pa se je za podeželskega šolnika ali učitelja bolj udomačil izraz "preceptor". Zato je v kanoničnih vizitacijah pod naslovom Ludi Magister tu in tam opomba: "Praeceptorem non habet." Zapisnikar je hotel s tem povedati, da župnija nima preceptorja?²

Za poučevanje otrok in za zvonjenje je organist-šolnik dobival od vernikov zbirco in tudi skromen denarni prispevek. Šolski pouk niti v nemirnih časih nenehnih turških vpadov ni bil prekinjen. Ko je bil npr. Mikloš Celcey, pisar v Murski Soboti, začasno izpuščen iz turškega ujetništva v Kaniži, je 24. aprila 1648 iz Murske Sobote pisal grofu Adamu de Batthyánu v Németh Ujvár: "Ko so me z ženo in dvema sinovoma Turki odvedli v ujetništvo, (...) moj tretji sin ob tem turškem plenjenju ni bil doma, ampak v šoli, zato je ostal..."³

Kanonične vizitacije prekmurskih župnij v 17. stoletju skrbno beležijo imena organistov-šolnikov, njihovo dejavnost in tudi stanje šolskih poslopij. Tako npr. vizitacija župnije Sv. Benedikta v Kančevcih z dne 13. marca 1698 pravi: "Domus scholaris est penes ecclesiam (...) Ludirector est Sebastianus Panker (...) ex possessione Kustanocz oriundus, rhetorices auditor, annorum 29 (...) Quia Ludirectori parochiani nihil solvunt, quia vero per instantiam, et efflagationem parochi fuisset conductus, inde ipse parochus in annum unum pendit de frumento metretas majores 3 et 1/2, siligine refertas" ("Šolsko poslopje je poleg cerkve (...) Šolnik je Sebastijan Panker (...) iz Kušanovec, slušatelj retorike, 29-leten (...) Ker župljani šolniku ničesar ne plačujejo, šolnik pa je bil najet na župnikovo vztrajno prošnjo in nujno zahtevo, mu župnik sam vsako leto odtehta od žitnega pridelka 3 in 1/2 velike merice,⁴ do vrha napolnjene s pšenično moko").

Župniki so torej včasih na svoje stroške pomagali vzdrževati šolnike, samo da so otroci bili deležni osnovnošolskega pouka. To moramo poudariti za razumevanje prvega tu objavljenega pisma (poročila).

Šolski pouk v Prekmurju je bil torej v 17. stoletju reden in ustaljen, ni pa bil obvezen. Obveznost je skušala vpeljati šele cesarica Marija Terezija, in sicer z določbo ali resolucijo iz leta 1777: "Ratio educationis..." To je bila na Madžarskem hkrati prva resolucija na državni ravni, ki je v duhu razsvetljenskega absolutizma urejala osnovnošolski pouk za vse. Šolniki, poučevanje in šolska poslopja - vse to naj bi po tej resoluciji prišlo pod državno nadzorstvo. Vendar glede verskih šol se to ni moglo povsem uresničiti. Vicearhidiakoni so bili še naprej šolski nadzorniki in tudi župljani so si lastili pravico glede namestitve šolnikov. V takratnem fevdalnem sistemu se je npr. graščinski oskrbnik lahko hudo

1 Prim. Magyar történelmi fogalomgyűjtemény I, Eger 1980, 385-386 (Zbirka madžarskih zgodovinskih pojmov).

2 Beseda "preceptor" je vzeta iz Svetega pisma. V Knjigi Pregovorov je npr. rečeno, da mravlja "cum non habeat praepceptorem...", čeprav nima preceptorja, učitelja kljub temu zna pridno opravljati svoje delo (prim. Prg 6,7 vulg.). Učenci v Lukovem evangeliju kličejo Jezusa "preceptor", učenik, učitelj (prim. Lk 5,5).

3 Državni arhiv v Budimpešti, Missiles, 09373. O usodi M. Celceyja ima avtor tega prispevka namen napisati še kaj več.

4 "Metreta (vulgo mericza)" (prim. v op. 17 omenjeno Can. Vis., str. 95), prostorninska mera, ki je držala 62, 6 litra; esztergomská pa celo 281 litrov (prim. II. zvezek pod op. 1 navedenega vira, str. 964).

znesel nad šolnikom. Vendar šolnik ne išče pravice pri sodniku, marveč se zateče po nasvet k škofu, in sicer neposredno.

To nam pokazeta dve tu objavljeni pismi iz leta 1779. Obe sta spisani v latinskem jeziku, ki je bil takrat uradni jezik na Madžarskem.⁵ Pismi podajamo v slovenskem prevodu.

Prvo pismo je pravzaprav bolj poročilo vasvárszkemu stolnemu kapitlju in vodstvu Železne županije. Spisal ga je Peter Kregar, namestnik sodnika svobodnikov Železne županije.⁶

Svoje poročilo je P. Kregar spisal v Polani pri M. Soboti, od koder je bil doma tudi Janez Kregar, rojen ok. 1799. Tega najdemo v kószeški gimnaziji v letih 1807-1813. Gotovo je bil sorodnik P. Kregarja.

V omenjeni Škafarjevi razpravi je izraz "iudlium" preveden kot notar.

Drugo pismo je napisal - prav tako svojeručno - Janez Obrán, organist-šolnik v Dolencih.⁷ Pismo je zapečatil s tremi pečati in ga naslovil na sombotelskega škofa Jánosa Szilyja.⁸

Poročilo Petra Kregarja se glasi:

1. Podpisani dajem s tem na znanje, da sem zastopal prečasitega gospoda vicearhidiakona Slovenske okrogline,⁹ in sicer po pooblastilu, ki ga je dal častiti konzistorij vasvárskega stolnega kapitlja in ki mi ga je s svojega nedavnega zasedanja posredovala skupščina Železne županije. Po tem pooblastilu bi moral Nikolaja Rittoperja na novo uvesti v službo organista in kantorja-učitelja v martjanski župniji. Imenovanega organista-šolnika namreč martjanski župljani niso hoteli sprejeti. Še več: ko ga je domači gospod župnik¹⁰ po škofovem naročilu hotel uvesti v službo, omenjenega organista-šolnika niso samo preprosto zavrnil, marveč so ga drzno z brncanjem in suvanjem odstranjevali, ga za lase vlekli s kora in iz cerkve ter se tako njegovi službi neprimerno uprli. Da bi to početje raziskal v duhu poslanstva, ki mi ga je posredovala Železna županija, in da bi na predpisani dan ob navzočnosti gospoda Andreja Moneka, nadzornika murskosoboškega gospostva, župljanom razložil, čemu sem prišel, sem opazil, da se ljudstvo v velikem številu zbira k božji službi. Zato sem cerkvenim ključarjem naročil, naj k meni v župnišče privedejo zlasti krajevne odličnike, da si

⁵ Tudi v srednjih šolah so latinščini dajali prednost pred madžarščino. Tako je npr. o martjanskem župniku Matiju Cipotu (rojen ok. 1730 v Mlajtincih, umrl 28. maja 1780 v Martjancih) zapisano: "Linguarum trium, utpote vandaliae perfectae, hungaricae supra mediocritatem, germanicae vero mediocriter gnarus" ("govori tri jezike, slovensko popolno, madžarsko malo več kot za silo, nemško za silo"). Prim. Visitatio Canonica Parochiae Martyáncziensis, 6. in 7. septembra 1778, str. 56. Škofijski arhiv Szombathely.

Izvirnika obeh tu navedenih pisem sta v sombotelskem škofijskem arhivu pod oznako: Acta cancellaria, 1779 április 30 in 1779 aug. 11. Fotokopiji pisem mi je posredovala dr. Mária Kiss, bivša ravnateljica Županijskega arhiva v Sombotelu, za kar se ji na tem mestu iskreno zahvaljujem.

⁶ Peter Kregar je bil rojen v Beltincih. V letih 1754 - 1755 je z bratoma Emerikom in Mihaelom študiral na jezuitski univerzi v Gradcu. Člani te rodovine so imeli svojo posest v Černelavcih, Polani pri Soboti, Markišavcih itd. Prim. J. Škafar, Iz dopisovanja med škofom J. Szilyjem in M. Kúzmíčem v zvezi s sedmimi Kúzmíčovimi knjigami, v: Slavistična revija 23 (1975) 276.

P. Kregar nastopa leta 1778 v kanoničnih vizitacijah župnij Slovenske okrogline (Gornjega Prekmurja) kot prvi izmed navzočih: "... ex parte I. Comitatus Castriferrei Perillustri ac Generoso Domino Petro Kregár Districtuali Vice-Iudlium" ("s strani znamenite Železne županije presvetli in blagorodni gospod Peter Kregar, namestnik sodnika svobodnikov v distriktu").

Vice Iudlium je okrajšava za Vice Iudex Nobilium ali Servientium (namestnik sodnika plemičev, svobodnikov). V srednjem veku, v času samouprave županij, je bil sodnik svobodnikov zelo odlična osebnost. Kraljevi služabniki, "servientes regis", ki so si pridobili naslov svobodnikov, plemičev, so izmed sebe izvolili sodnika, ki je razsojeval v pravadah. Od tod "szolgabíró" (szolga je sluga, bíró sodnik) madžarski izraz za "iudlium" (prekmursko solgabírov). V posameznih županijah so izvolili navadno štiri take sodnike. Od 15. stoletja naprej so volili tudi namestnike teh sodnikov, zato naziv "vice iudlium". Prim. v op. 1 navedeni vir, str. 872 - 873.

⁷ Janez Obrán, Ludi Magister, organist-šolnik v Dolencih, rojen ok. 1730 v Dolencih, vešč slovenskega jezika, nekoliko tudi madžarskega. Od poučevanja otrok je dobival po 15 krajcarjev, pozimi od vsakega učenca voz drv, ob žetvi pa po enega piščanca. Prim. Canonica Visitatio Parochiae Dolinciensis, 3. septembra 1778, str. 8. Škofijski arhiv Szombathely.

⁸ János Szily, rojen 30. aprila 1735 v Felsőszoporu, v duhovnika posvečen 1758, v škofa 1775. Na novo ustanovljeno sombotelsko škofijo je kot škof vodil od 17. februarja 1777 do svoje smrti 2. januarja 1799. Bil je velik mecen prvega prekmurskega katoliškega pisatelja Mikloša Kúzmíča pri izdajanju sedmerih slovenskih knjig. Prim. G. Géfin, A szombathelyi egyházmegyve története III., Szombathely 1935, 408 (navajam: Géfin).

⁹ "Vice Archi Diaconus Districtus Tothágheensis" - tako v izvirniku. Vicearhidiakon Slovenske okrogline je bil Mikloš Kúzmíč (1737 - 1804), župnik pri Sv. Benediktu v Kančevcih, pisatelj sedmerih slovenskih knjig.

¹⁰ To je bil Matija Cipot. Gl. op. 5.

pogovorimo, kako bi organista-šolnika na novo uvedli v službo. Ker pa nihče ni hotel priti v župnišče, sem se moral skupaj z omenjenim gospodom nadzornikom odpraviti proti cerkveni ograji. Tam sem ukazal, naj pridejo očlični krajevni možje k meni, in sicer zunaj cerkvene ograje, da jim razložim namen svojega poslanstva; zunaj cerkvene ograje zato, da ne bi pohujšljivo kričanje ljudstva oskrnilo svetega cerkvenega prostora. Toda na moj poziv se ni zganila nobena noga. Zato sem skupaj z omenjenim gospodom nadzornikom stopil čisto do cerkvene ograje. Čeprav sem že prej tudi drugim uslužbencem zemljiškega gospostva vso stvar na široko objasnili, sem vendarle tam v njihovi odsotnosti povedal, da je moja naloga na novo uvesti v službo organista in kantorja-učitelja. Tedaj pa je vse ljudstvo zagnalo strašen vik in krik: "Vsi nasprotujemo, da bi bil ta organist-šolnik uveden v službo!"

Še več (kot sem lahko prav dobro opazil): Mihael Talijan, moravski satrap zemljiškega gospostva, žena tešanovskega moža s priimkom Kašlavec, plemeniti Franc Zelko, prav tako iz Tešanovec, puconski Matija Kuhar in žena nemčavskega Janeza Mihaliča so se drznili izustiti: "Če bo imenovani organist-šolnik na novo vpeljan v službo, ga bomo za lase potegnili s kora."

Ko sem vprašal za razlog, zakaj ga nočejo sprejeti, so soglasno odgovorili, češ da je že prej kot njihov organist in kantor-učitelj zelo slabo ravnal z njimi.

Omenjeni Franc pa je povrh vsemu ljudem na vse pretege dopovedoval, naj se odpravijo domov in s tem tako rekoč ukazal, naj se ne udeležijo božje službe. Isti se je tudi prvi začel pomikati s cerkvenega prostora, obdanega z ograjo, za njim pa je šlo vse ljudstvo. Videti je bilo, kakor da hočejo vsi oditi. Medtem pa so se oglasili zvonovi in vabili k božji službi. Po kratkem premoru sem stopil v cerkev in našel, da je bila polna ljudi.

Potemtakem, da se ne bi zaradi uvedbe organista-šolnika objestni duh ljudstva z napadom nanj še bolj razpihal in ker je prav tako tudi privoljenje za ponovno uvedbo organista-šolnika pri samih zemljiških gospodih uplahnilo, sem moral za ta čas njegovo ponovno umestitev opustiti. Martjanske župljane pa sem opomnil, da bo o stvari obveščena mestna sodna oblast, da cerkev ne bi ostala brez organista-šolnika.

Nato sem se 15. aprila 1779 odpravil k Sv. Sebeščanu, k podružnični cerkvi martjanske župnije.¹¹ Na prvo adventno nedeljo¹² je namreč martjanski gospod župnik hotel istega Mihaela Rittoperja¹³ uvesti v službo pri tej svoji podružnični cerkvi. Da bi zadevo dobro raziskal in prišel do spoznanja resnice, sem dal poklicati k sebi Moščančane, na katere je zlasti letel sum upiranja pri umestitvi organista-šolnika. Nasproti njim sem postavil nemirno nazaj se pomikajoče domačine, ki so odgovorili in odkrito povedali, da so povod za spore v največji meri dali ravno moščanski podložniki. Ti pa so na moja posebna vprašanja, kakor da onih sploh ne poznajo, začeli vse po vrsti drzno zanikovati. Ko sem izza navzočih Moščančanov posebej resno povprašal Janeza in Štefana Flisarja, Štefana Petkoviča, Nikolaja Hašaja in Jurija Novaka, kdo so tisti, ki naj bi ob uneseščanju prej imenovanega organista-šolnika povzročali nered in zmedo ter tako preprečili umestitev, so vsi kljubovalno odvrnili, da o tej stvari ne vedo ničesar.

Na moje posvarilo, da je nujno potreben primeren organist-šolnik, kot to predpisujejo in ukazujejo dobrohotne Resolucije Njenega kraljevega veličastva in da je treba službo organista-šolnika v župniji trdno zagotoviti, so Moščančani odgovorili, da nočejo imeti drugega, kakor samo tega, ki so ga imeli do nedavnega ali z drugo besedo, naj bo vpeljan prejšnji, to je Vrečič,¹⁴ Rittoperja pa da na noben način nočejo sprejeti.

Da bi bila torej ta slepa kljubovalnost cesarsko-kraljevim odločbam Njenega veličastva in s tem vred pohujšljiva, zavestna in nesramna predrznost prej omenjenih župljanov v kali zatrta, v vsej skromnosti menim, da je treba vse prej omenjene nasilne objestneže zaradi njihovega pohujšljivega divjanja in upiranja - v večje spoštovanje Cerkve in v svarilen zgled ljudstvu prijeti

¹¹ Podružnična cerkev sv. Sebeščana v Pečarovcih je vse do leta 1796 spadala pod martjansko župnijo.

¹² Prva adventna nedelja leto prej, tj. leta 1778, je bila 29. novembra.

¹³ Poročevalec Peter Kregar se je tu najbrž zmotil. Prej piše, da je bilo šolniku ime Nikolaj, tu pa Mihael.

¹⁴ O organistu-šolniku Vrečiču piše vizitacija iz leta 1778:

Ludi Magister Oppidi Martyáncz (organist-šolnik martjanskega trga) je Jožef Vrečič, rojen ok. l. 1738 v Vidoncih, župnija Gornja Lendava (Grad). Vešč je slovenskega jezika, madžarskega pa le za silo. Kot organist-šolnik je v tem kraju 2 leti. Prej je služboval na Cankovi in Tišini. "Praeceptorem non habet" (župnija nima preceptorja). Prim. v op. 5 omenjeno Vis. Can., str. 62.

in odvesti v mestne zapore. Tako morajo biti torej kaznovane vse v prvi točki našete osebe, nato Moščančani, posebej voditelji ali prvi napadalci organista-šolnika: Mihael Bedök, Janez Vešli, Janez Flisar, Mihael Zrinski in sin Blaža Zrinskega. Glede plemenitega Franca Zelka pa, ki je kot prvi zapovedal ljudstvu, naj zapusti božjo službo, namesto da bi se strinjal z umestitvijo organista-šolnika, sem upravičeno mnenja, da mora priti pred sodišče. Pri sodni obravnavi pa ima pravico do odvetnika.

O vsem, kar sem tako raziskal in izvedel, sem sestavil pričujoči uradno veljavni spis.

V Polani, zadnji dan aprila 1779.

Peter Kregar
namestnik sodnika svobodnikov
Železne županije

Janez Obran pa piše:

2. Hvaljen bodi Jezus Kristus!

Presvetli, meni zelo častiti gospod!

Podpisani se s tem pismom ponižno obračam na vas, presvetli gospod, da bi mi blagovolili svetovati v pripetljaju, ki se je zgodil 4. julija pri Sv. Trojici.¹⁵ Tja sem prišel s svojim predstojnikom, gospodom župnikom.¹⁶ Moj predstojnik, gospod župnik, je maševal, jaz pa sem na koru nadomeščal organista-šolnika.¹⁷ Po maši sem vpričo gornjelendavskega graščinskega oskrbnika razložil svojo pritožbo, da bi blagovolil dobrohotno urediti med nama dvema bratoma in mi izročiti pripadajočo dediščino po očetu.¹⁸

Gospod graščinski oskrbnik pa se je razvnel v jezi, me pognal iz župnišča, me z mojo lastno palico na treh mestih usekal po glavi in s tem hkrati palico kakor tudi glavnik prelomil na tri dele. Po satrapu pa me je skušal enkrat za vselej uničiti.

Drugo. Vi, presvetli gospod, ste župljanom v Dolencih dobrohotno ukazali, naj pozidajo šolsko poslopje. Poslušni vašemu ukazu so to tudi storili, hočejo pa, naj okna dam izdelati jaz, in sicer na svoje stroške.

Prav tako nočejo narediti ograje okrog vrta.

Ko vam, presvetli gospod, to sporočam, poljubljam vaše posvečene roke.

Vaše presvetlosti

*Spisano v Dolencih
dne 11. avgusta 1779*

*ponižni služabnik
Janez Obran
organist-šolnik s.r.*

Na ovitku:

*Presvetlemu gospodu
Jánosu Szilyju
sombotelskemu škofu
meni zelo častitemu gospodu*

Sabariae

¹⁵ To je bilo na 6. nedeljo po binškošnih, 4. julija 1779, pri Nédeli (Gornji Petrovci), kjer je cerkev posvečena presveti Trojici.

¹⁶ Jurij Požgaj, župnik v Dolencih, rojen ok. 1729 v M. Soboti, teologijo je končal v györskem semenišču. Vešč je bil dovršeno slovenskega in madžarskega jezika. Umrl je 18. julija 1784 v Dolencih. Prim. Géfin, 328.

¹⁷ Župnik pri Nédeli pa je bil takrat Janez Hüll, častni vicearhidiakon in častni kanonik sombotelske škofije. Rojen 24. maja 1714 v Pečarovcih, umrl 15. februarja 1781 pri Nédeli. Prim. Géfin, 162.

¹⁸ Tisto nedeljo, 4. julija 1779, je morala biti pri Nédeli neka slovesnost.

¹⁷ Domači organist-šolnik pri Nédeli je bil Mihael Sobotin, star takrat 78 let. Rojen je bil ok. 1699 v Gornji Lendavi. Kljub starosti je še poučeval otroke. Prim. Canonica Visitatio Parochiae SS. Trinitatis in Felső Petrocz, 3. in 4. septembra 1778, str. 95-16.

¹⁸ Janez Obran je imel v Dolencih polje, njivo, ki jo je dobil od gornjelendavske graščine. Njegova njiva je na severu mejila na bratovo njivo. Bratu je bilo ime Jožef Obran (prim. v op. 7 omenjeno Can. Vis., str. 8).

Zusammenfassung

ZWEI BRIEFE AUS DEM JAHR 1779 ZUR AUFKLÄRUNG DER FRAGE
DER LEHRER UND DES SCHULWESENS IN PREKMURJE

Jože Smej

Nach dem Dekret aus dem Jahr 1560 musste in Ungarn bei jeder Pfarrkirche ein Lehrer, das heisst ein Laie oder eine weltliche Lehrperson sein. Neben den Glaubenswahrheiten sollte er die Kinder Lesen und Schreiben lehren. Die kanonischen Visitationen bezeugen, dass in Prekmurje (Übermurgebiet) im 17. Jahrhundert schon ein regelmässiger Unterricht war. Die Verbindlichkeit des Schulunterrichtes für alle aber versuchte die Resolution der Kaiserin Maria Theresia "Ratio educationis" aus dem Jahr 1777 in Kraft setzen.

Nach dieser Schulordnung sollte der Staat eine Beaufsichtigung über die Schulen, die Lehrer und den Schulunterricht haben.

Aber dies hatte sich in den Bekenntnisschulen von Prekmurje nicht ganz verwirklicht. Die Vizearchidiakonen blieben noch fortan Inspektoren der Schulen und der Lehrer, die zugleich Organisten und Glöckner waren. Auch das Volk hat in die Installierung der Lehrer eingegriffen. Im damaligen Lehnssystem konnte zum Beispiel ein Gutsherrschaftsprovisor den Lehrer grob anfallen. Der Lehrer aber suchte sein Recht nicht beim Richter, sondern wandte sich direkt an den Bischof.

Dies alle zeigen uns anschaulich zwei Briefe in Latein aus dem Jahr 1779.

Den ersten Brief (mehr Bericht) hat Peter Kregar, Vertreter des Richters der Freisassen des Komitats Vas, den anderen aber Janez Obranc, Lehrer in Dolenci, geschrieben.

ŠOLSKA KRONIKA**Zbornik za zgodovino šolstva**

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva – Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.